

Victim organisations and the politics of reparation: a case study on Rwanda

Rombouts, H., Antwerpen/Oxford, Intersentia, 2004, 540p.

De gewelddadige conflicten in Rwanda lieten er een verwoest land met een verscheurde samenleving achter. Het conflict bereikte zijn hoogtepunt in de periode tussen april en juni in 1994 toen een genocide plaatsvond ten aanzien van Tutsi's, gematigde Hutu's werden afgeslacht, en oorlogsmisdaden en misdaden tegen de mensheid werden gepleegd door het Rwandees Patriottisch Front (FPR). Het omgaan met de last van een grootschalig misbruik is in Rwanda - zoals in vele andere transitiestaten trouwens - een uiterst complex maar evenzeer noodzakelijke opdracht voor de opvolgingsregering van het FPR. De vraag rijst dan: hoe kan een land en zijn sociaal maatschappelijk web heropgebouwd worden na het plaatsvinden van gruweldaden op deze grote schaal? Naast de uitdagingen waarmee een post-conflict staat wordt geconfronteerd, rijst eveneens de vraag hoe de schade die werd geleden door slachtoffers tijdens het geweld hersteld kan worden? Het onderwerp 'herstel' (of ook wel 'schadeloosstelling') kreeg een meer en meer centrale rol in de kringen van theoretici en praktijkmensen binnen de *transitional justice*-beweging. In haar dieptestudie over de rol van slachtofferorganisaties in de herstellpolitiek, heeft Heidy Rombouts de positie van één van de sleutelfiguren in het herstelproces bestudeerd. Het belang van slachtofferorganisaties wordt vaak genegeerd en op zijn minst onderschat in beleids- en academische kringen. Deze opmerkelijk vloeiende en duidelijke analyse komt er net op een moment wanneer er een toenemende bewustwording en aandacht is vanwege nationale en internationale beleidsmakers, die belangrijke lessen kunnen trekken van studies als deze. Daarom is dit boek ook een van pas komende bijdrage tot een hedendaagse en cruciaal thema binnen het domein van *transitional justice*. Naast de groeiende bezorgdheid omtrent slachtoffers in een sociale, juridische en politieke context, kent de auteur de vertegenwoordigers ervan een verdiende centrale rol toe, en vertrekt ze bovendien expliciet vanuit het perspectief van het slachtoffer in het transitieproces.

Vertrekkend van het idee dat het herstelproces een essentieel onderdeel vormt van een politieke onderhandelingsstrategie, legt deze studie zowel de kloof bloot tussen een idealistische en realistische benadering ten aanzien van herstelprogramma's, als de stappen en positieve ontwikkelingen in de formulering van voorstellen voor herstelprogramma's in de aan de gang zijnde en toekomstige onderhandelingen. De auteur vertrekt in haar analyse duidelijk vanuit een procesbenadering, hetgeen volgens haar een adequate keuze is bij het bestuderen van diepgewortelde culturele processen. Twee theoretische benadering vormen vervolgens het kader voor de studie. Enerzijds is dit het realistisch conceptueel kader (gebaseerd op studies van belangengroeperingen en hiermee gerelateerde onderzoeksbevindingen) dat gebruikt wordt om de gevalsstudie Rwanda te onderzoeken. En anderzijds hanteert ze de idealistische procesbenadering (gebaseerd op het ethisch discours van Habermas). De gevalsstudie

* Onderzoeker verbonden aan het Instituut voor Recht & Samenleving, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven.

Rwanda biedt een reële en concrete setting die wordt geanalyseerd vanuit de centrale concepten van het realistisch conceptueel kader. Dit kader omvat de sociale en politieke elementen die eigen zijn aan post-conflictlanden. De evaluatie van deze realiteit wordt getoetst aan de normatieve maatstaf van de idealistische procesbenadering, hetgeen niet vanzelfsprekend relevant lijkt, zo geeft de auteur zelf toe (in het laatste hoofdstuk wordt dit echter wel duidelijk). De evaluatie maakt duidelijk dat er ruimte is voor verbetering in de gevoerde herstellpolitiek. De auteur baseert hierop ook haar aanbevelingen aan het eind van het boek. Vervolgens wordt een vergelijking gemaakt tussen de vijf principes van het communicatieve model en de centrale concepten van de realistische benadering. Achtereenvolgens worden volgende concepten geanalyseerd: de principes van algemeenheid, autonomie, neutraliteit van macht, ideale rolaanname en transparantie, de concepten van politieke kansenstructuur, instrumenten en activiteiten, representativiteit, en interactie en succes.

In dit vlot leesbaar academisch werk, neemt de auteur de lezer bij de hand bij het behandelen van de meer abstracte complexiteiten van de theorie van *transitional justice* en herstel, het theoretisch kader hetgeen zij opbouwt, en later ook de ingewikkelde politiek van het Rwandese herstelproces. Slachtofferorganisaties vormen de leidraad doorheen de studie. Hun analyse wordt ondersteund door een vroege inleiding op de studies van de belangengroepen, die belangrijke instrumenten leveren voor de lezer die minder eigen is met deze sociologische conceptualisering.

Eén van de moeilijkste vragen en dilemma's in een postconflictsituatie komen aan de oppervlakte wanneer de auteur een levendig verhaal over de Rwandese herstellpolitiek optekent in een lange en uitvoerige gevalsstudie. De talrijke citaten in de tekst die verzameld werden uit interviews, toespraken en documenten, geven deze studie een realistisch gehalte waarmee de lezer ook dichterbij de Rwandese realiteit wordt gebracht. Anderzijds ondersteunen de citaten ook de validiteit van de aangebrachte argumenten. De topics die de auteur behandelt krijgen op deze manier ook een levendig karakter met de vermelding van individuele namen en stemmen. Maar dit sterke punt van de studie kan echter evenzeer bekritiseerd worden door deze lezers die de Franse taal niet machtig zijn (de citaten worden in hun oorspronkelijke taal, zijnde het Frans, weergegeven).

Bij wijze van analyse van de gevalsstudie introduceert de auteur enkele centrale ideeën uit de studie, alsook enkele knelpunten in het transitieproces. Elk van deze punten wordt zorgvuldig in zijn politieke, socio-economische, historische en culturele context geplaatst met de nuances van de Rwandese samenleving in het achterhoofd, die enkel de aandachtige en inzichtrijke onderzoeker kan vatten. Barkan's uitspraak '*Reparation is about making choices*' krijgt een speciale invulling wanneer de auteur erin slaagt om deze uitspraak op een deskundige wijze weet te ondersteunen met bevindingen uit haar veldonderzoek. Beslissingen zoals 'wie zijn de begunstigden voor herstel?'; 'welke maatregelen zouden vervat moeten zitten in een herstelprogramma?'; en 'wie is verantwoordelijk om deze maatregelen te verzekeren?' vormen centrale thema's in de herstellpolitiek. De slachtofferorganisaties als doelgroep worden op een gepaste wijze gedefinieerd als *rescapés* en worden hiermee onderscheiden van de notie van het slachtoffer zoals deze in de VN Verklaring uit 1985 wordt beschreven. Verder wordt hun impact op de politiek van herstel en verzoening op kritische wijze behandeld. Het idiosyncratische en tegelijk problematische karakter van deze definitie wordt in concrete gevallen aangetoond. Vervolgens wordt ook het sociale en juridische karakter van genocide geëxploreerd. De dynamiek van de herstellpolitiek wordt verder geanalyseerd aan de hand van de typering van slachtofferorganisaties (hun begunstigden, leden en

leiders), de relaties tussen hen onderling en met andere organisaties, en een overzicht van het herstelbeleid in Rwanda waarbij ook de relatie tussen slachtofferorganisaties en de regering wordt belicht. Verder worden ook thema's behandeld als de politisering van het slachtofferschap (de instrumentalisering van het lijden van slachtoffers vanwege de overheid), en het fenomeen van slachtoffercompetitie (het resultaat van een schaarste van middelen en de strijd om erkenning vanwege zijn eigen slachtofferschap en lijden). Deze problematieken vormen belangrijke uitdagingen in het debat rond de 'hernieuwde balans', hetgeen de auteur bestempelt als de voornaamste eigenschap in het hersteldebat. De suggestie van de 'hernieuwde balans' en diens rol in de preventie van nieuwe geweldsspiralen verliest echter zijn waarde niet. Om dit aan te tonen stelt de auteur een horizontaal-gedifferentieerde erkenning van slachtofferschap voor, hetgeen een erkenning inhoudt voor de verschillende slachtoffergroepen zonder een hiërarchie toe te staan, en op deze manier de competitie plaats te laten maken voor empathie en wederzijdse erkenning. Dit, zo stelt de auteur, zal de voorwaarde vormen voor succes in de zogenaamde herstel- en verzoeningsprogramma's.

Twee uitdagingen worden gesteld aan dit type van studies. In de eerste plaats is een multidisciplinaire benadering vereist in het onderzoek rond deze topic. Deze uitdaging werd met succes beantwoord aangezien de auteur de juridische, sociologische en politiekwetenschappelijke perspectieven op een vermeldenswaardig coherente en vloeiende manier met elkaar weet te verweven. De tweede andere uitdaging heeft meer betrekking op kwalitatief onderzoek als onderzoeksmethode in de sociale wetenschappen. De bezorgdheid vanwege de auteur met betrekking tot de validiteit van haar onderzoeksbevindingen wordt uitvoerig behandeld in haar bijdrage over de methodologie. Dit heeft zeker en vast bijgedragen tot de geloofwaardigheid van de studie. Anderzijds had dit uitgebreide gedeelte evengoed achterwege gelaten kunnen worden, gezien de studie als doctoraatsdissertatie deze beproeving eerder al doorstaan had. Maar anderzijds kan het boek in zijn huidige geheel ook dienen als een tekstboek in effectief onderzoek in de sociale wetenschappen.

In een land als Rwanda is het omwille van de economische en politieke situatie niet altijd mogelijk voor slachtofferorganisaties om de belangen van slachtoffers te verdedigen. Bovendien verkondigt de regering vaak dubbele boodschappen en vormen slachtofferbelangen geen prioriteit. Daarnaast wordt de internationale gemeenschap vaak geleid door een distributieve logica die enkel nauwgezette projecten steunt. Om deze en andere redenen worden voorstanders van dit soort bijdragen niettemin op een nauwgezette en kritische manier bestudeerd.

Deze studie wijst in zijn bevindingen op een aantal concrete verwezenlijkingen vanwege de slachtofferorganisaties. Ten eerste, de manier waarop de Rwandese slachtofferorganisaties (als een essentiële link met slachtoffers, in het bijzonder op lokaal niveau) erkend werden als gesprekspartner in de herstellpolitiek (en vandaar een 'procedureel succes' boeken). Verder kregen zij zelfs een belangrijke rol toegewezen in de implementatie van één van de beleidsplannen rond herstel, meer bepaald in het Steunfonds voor Overlevenden van de Genocide (Fonds d'Assistance aux Rescapés du Génocide). En tenslotte wijst zij op het 'materieel succes' dat geboekt werd in de onderhandelingen omtrent andere domeinen binnen het herstelbeleid, meer bepaald het Fonds voor Schadeloosstelling (Fonds d'indemnisation). De studie legt echter ook enkele domeinen bloot waarin de betrokkenheid van slachtofferorganisaties niet steeds positieve effecten teweegbracht. De auteur is zo kritisch tegenover sommige acties van de slachtofferorganisaties, waaronder ondermeer de expliciete competitie tussen organi-

saties, het gebrek aan duidelijkheid omtrent de doelgroepbepaling, de uitsluiting van bepaalde slachtoffergroepen, en de (soms) impliciete banden met de regering.

Door het open betoog en de diepteanalyse van de rol van slachtofferorganisaties in de herstelpolitiek van Rwanda, en door de formulering van aanbevelingen die hieruit werden gedestilleerd, bewijst het boek zijn verdienste en betekenis voor zowel andere landen als voor de internationale gemeenschap die worstelen met het herstelvraagstuk in gevallen van massageweld. In de studie van de omgang met de last van een verleden biedt dit boek hen een perspectief op de toekomst.

Vertaald door Kris Vanspauwen, Onderzoeker verbonden aan het Instituut voor Recht & Samenleving, Faculteit Rechtsgeleerdheid, K.U.Leuven